

DE VERRADERLIJKE CHARME VAN HET BEGRIP GENERATIE

Andries van den Broek (m.m.v. Paul Dekker)

"U bent oude mensen. Uw gekwetstheid en uw haat zijn ons te oud. Zelfs uw goede eigenschappen (...) zijn ons te oud. U bent te oud voor ons. Nog 25 jaar en u bent goddank uitgestorven."

Harry Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*, 1966.

1. DE CHARME VAN HET BEGRIP GENERATIE

Enkele jaren geleden typeerde de Nederlandse voetbalcoach Leo Beenhakker een in zijn ogen karakterloze en gemakzuchtige lichter voetballers als patatgeneratie. Daarmee nam hij niet alle spelers van dat moment op de korrel, maar enkele (geboorte)jaargangen, die het volgens hem aan karakter zou ontbreken. In de terminologie van zijn collega Rinus Michels betrof het een lichter voetballers waarmee je de oorlog niet kunt winnen.

Ook buiten de voetballerij is oorlog, in dit geval de tweede wereldoorlog, een geliefd ijkpunt om generaties van elkaar af te bakenen. In de volksmond heet het veelzeggend te zijn om tot de generatie van voor de oorlog te behoren. Mensen van voor de oorlog weten immers nog van schaarste en van aanpakken. Hen worden deugden als werklust, spaarzaamheid en doorzettingsvermogen toegeschreven, deugden waar het de latere generaties aan ontbreken zou. Een ander geliefd ijkpunt zijn de jaren zestig: de generatie van de jaren zestig of de protestgeneratie is een tot de verbeelding sprekend sociale etikettering, die associaties oproept met alternatieve normen, afwijkend uiterlijk en contestant gedrag.

De neiging om hele generaties in termen van enkele karaktertrekken te typeren is niet slechts gemeengoed in het dagelijks taalgebruik, maar ook in de journalistiek. In de (Nederlandse) pers wordt met de regelmaat van de klok een nieuwe generatie ten doop gehouden, veelal in een poging de jongvolwassenen te karakteriseren. Een greep uit het aanbod levert de volgende 'labels' op: de generatie van nix (*Volkskrant* en *Groene Amsterdammer*), een generatie van genieters (*HP/De Tijd*), de meerkeuze generatie (*NRC Handelsblad*), de mammoet generatie (*Intermediair*), de grenzeloze generatie (*HP/De Tijd*), de stille generatie (*Elsevier*), de achterbankgeneratie (*de Volkskrant*) en de XTC-generatie (*Nieuwe Revu*).

In het publieke debat wordt over en weer van generationele typeringen gebruik gemaakt. De generatie van nix werd afgeschilderd als een door nihilisme en politieke apathie gekenmerkte generatie. De repliek van leden van die generatie luidde dat hier sprake was van een hersenschim van verstokte wereldverbeteraars uit de generatie van de jaren zestig. Ook in reclame-uitingen wordt aan het begrip generatie gerefereerd. Een frisdrank wordt als de keus van een nieuwe generatie gepositioneerd en een dun maandverband werd onder de aandacht gebracht met de kennelijk wervend geachte leus 'ik ben van de 2mm generatie'.

De verscheidenheid aan typeringen illustreert de aantrekkingskracht van het begrip generatie, maar geeft tevens aan dat het kennelijk onmogelijk is jongeren met één aansprekend etiket te karakteriseren (Van Dam 1992). Zo werd in *Volkskrant* en *Groene Amsterdammer* vooral van de ledigheid en de lusteloosheid van de recente generatie gerept, terwijl in *Intermediair* en *Elsevier* juist hoog werd opgegeven van de ambitie en het arbeidsethos van diezelfde generatie.

In de sociologie wordt het begrip generatie eveneens gehanteerd. De Utrechtse socioloog Becker schreef hierover tal van publikaties, waarover later meer. Het succes waarmee hij met zijn boek *Generaties en hun kansen* (1992) op een brede lezerskring mikte, bevestigt eens te meer dat het denken in termen van generaties een aansprekende wijze van categorisering is.

De charme van het begrip generatie is dat het een handzame schets van de sociale veelvormigheid biedt. De huidige populariteit van het begrip generatie is wellicht een reactie op processen als individualisering en fragmentatie, waardoor oude categorisering aan belang hebben ingeboet. De aandrang tot categoriseren uit zich overigens niet slechts in de aantrekkingskracht van het begrip generatie, maar ook in aansprekende typeringen van historische perioden en van levensfasen.

Menig decennium is in termen van één kenmerk gekarakteriseerd. Zo waren de jaren twintig 'roaring', stonden de jaren dertig in het teken van de crisis en de jaren veertig in dat van de oorlog. De jaren vijftig zouden gezapig zijn geweest, terwijl de jaren zestig veelal met swingend jongerenprotest worden geassocieerd, waarna het iktijdperk van de jaren zeventig tamelijk karakterloos afsteekt. Over de jaren tachtig zou een 'no-nonsens' tijdgeest vaardig geweest zijn. Merkwaaardig genoeg laat een kernachtige typering van de jaren negentig nog altijd op zich wachten. De levensloop is eveneens in overzichtelijke perioden van tien jaar opgedeeld. Ogenschijnlijk neutrale leeftijds aanduidingen als tieners, twintigers, dertigers en veertigers roepen asso-

ciaties op met eigenschappen en problemen die zich in een bepaalde levensfase manifesteren. Daarentegen ontbreekt het in Nederland aan een gangbare typering van de latere levensfase. Met de aanduiding 65+ers moeten ouderen het stellen zonder een vitaliteit suggererende typering gelijk de in het Angelsaksische taalgebied gebezigde term 'grey panthers'. Inmiddels zijn de ouderen als profijtelijke doelgroep ontdekt, onder meer op de politieke en op de vrijetijdsmarkt, zodat hen wellicht spoedig een meer aansprekende typering ten deel zal vallen. Enige tijd was voor welgestelde jongvolwassenen de term yuppies in zwang (Dekker & Ester 1988). De tijd zal leren of de generationele typering van blijvender aard zullen zijn.

De categorisering naar generatie, historische periode en levensfase staan op gespannen voet met elkaar: ze kunnen onmogelijk alle drie opgeld kunnen doen. Indien zowel opeenvolgende historische tijdvakken als opeenvolgende levensfasen elk een volstrekt eigen karakter hebben, blijft er weinig ruimte voor de gedachte dat generaties zich van elkaar zouden onderscheiden. Wanneer de recalcitrante twintigers die in de jaren zestig oproer kraaiden zich als kalmerende dertigers conformeerden aan het ik-tijdperk van de jaren zeventig om in de jaren tachtig als veertigers met een zekere maatschappelijke positie de 'no-nonsens' trom te roeren, is er weinig aanleiding om die geboortecohorten een generatie-specifieke identiteit toe te dichten.

In dit artikel gaat de aandacht uit naar de sociaal-culturele betekenis van generaties. Er wordt stilgestaan bij de assumpties die aan het denken in termen van generaties ten grondslag liggen, bij de meetproblemen die zich rond het begrip generatie voordoen en bij uitkomsten van onderzoek naar generaties in Nederland.

2. DE SOCIOLOGISCHE BETEKENIS VAN GENERATIES

De sociologische betekenis van het begrip generatie verwijst niet naar het verstrijken der jaren (zoals in de uitdrukking enkele generaties geleden) en evenmin naar familieverbanden (zoals bij generaties in een stamboom). In sociologische zin duidt het begrip generatie op een deel van de bevolking dat herkenbaar is aan eigenschappen die terug te voeren zijn tot de omstandigheden die heersten in de tijd dat men opgroeide.

In zijn essay *Das Problem der Generationen* uit 1928/29 werkte Karl Mannheim als eerste een dergelijke sociologische betekenis van het begrip generatie uit. Hij wees er op dat sterfte en geboorte een continue vervanging van de bevolking veroorzaakt, zodat er voortdurend mensen zijn die voor het eerst met het culturele erfgoed in contact komen. Dat erfgoed presenteert zich evenwel niet aan iedereen in dezelfde gedaante en onder dezelfde condities. Degenen die in een bepaald tijdperk opgroeien, ondergaan dezelfde historische gebeurtenissen en veranderingen op dezelfde leeftijd en maken op vergelijkbare wijze kennis met het culturele erfgoed, waardoor ze in potentie een generatie vormen (*Generationslagerung*). Mannheim sprak echter pas van een generatie wanneer mensen zich als gevolg van die in dezelfde levensfase

gemeenschappelijk beleefde historische omstandigheden daadwerkelijk onderscheiden van degenen die eerder en later opgroeiden (*Generationszusammenhang*). De snelheid van maatschappelijke veranderingen bepaalde volgens Mannheim of er generaties ontstonden, en welke (Mannheim 1952, 286-320).

Aan Mannheims denken over generaties ligt de veronderstelling ten grondslag dat mensen blijvend worden beïnvloed door de historische invloeden die ze in hun jeugd hebben ondergaan. Hem in vrije vertaling citerend:

"teneinde het biografisch belang van een gebeurtenis te kunnen inschatten, is het van belang te weten of die gebeurtenis een beslissende jeugdervaring is, of dat die gebeurtenis later in het leven plaats vond, bovenop andere belangrijke jeugdervaringen. Vroege impressies vloeien samen in een natuurlijk wereldbeeld, alle latere ervaringen ontleen hun betekenis aan dit wereldbeeld. (...) Zelfs als de rest van iemands leven bestaat uit één lang proces van ontkenning en ontcrachting van het jong verworven wereldbeeld, zal de bepalende invloed van de vroege indrukken blijven overheersen." (Mannheim 1952, 298).

Mannheim situeerde de levensfase waarin vroege impressies tot een natuurlijk wereldbeeld samenvloeien rond de leeftijd waarop iemands intellectuele en spirituele capaciteiten zich manifesteren. Volgens hem omvat deze formatieve periode een aantal jaren vanaf het zeventiende levensjaar (Mannheim 1952, 299-301). Overigens zijn generaties volgens Mannheim geen eenvormige blokken. Leden van een generatie delen weliswaar de historische omstandigheden waaronder ze opgroeiden, en die hun 'natuurlijk wereldbeeld' beïnvloedden, maar kunnen daar vanuit verschillende maatschappelijke achtergronden uiteenlopend op reageren (*Generationseinheiten*) (Mannheim 1952, 304-309).

De grondgedachte achter het begrip generatie is dat adolescenten gevoeliger zijn voor de tijdgeest dan volwassenen, die immers reeds blijvend beïnvloed zijn door hun eerdere formatieve ervaringen, en dat de indrukken die in deze levensfase worden opgedaan blijvend hun stempel drukken. Deze gedachte is overigens niet zonder critici. Ook het tegengestelde psychologische uitgangspunt dat socialisatie een levenslang leerproces is kent aanhangers. De historicus Righart nam in deze een tussenpositie in. Volgens hem zijn verschillen tussen generaties van tijdelijke aard, omdat oudere generaties zich na enige tijd eveneens aan gewijzigde omstandigheden aanpassen. Hij noemde dit de proliferatie van moderne opvattingen onder traditionele generaties (Righart 1994, 20).

3. HET GENERATIEPATROON VAN BECKER

Te denken in termen van een generatiepatroon veronderstelt dat (clusters) geboortecohorten zich van andere (clusters) geboortecohorten onderscheiden op basis van gedeelde eigenschappen die voortspruiten uit gedurende de formatieve jaren geza-

menlijk ondergane invloeden. Volgens Becker (1985; 1987; 1991; 1992a; 1992b) groeiden opeenvolgende cohorten in Nederland onder dermate verschillende historische omstandigheden op dat zich inderdaad enkele blijvend van elkaar te onderscheiden generaties vormden. Hij onderscheidde een viertal kerncohorten, die bij uitstek karakteristiek zijn voor de generaties waartoe ze behoren, en trok vervolgens de grenzen van zijn generaties door grenscohorten te benoemen.

De vooroorlogse generatie (geboren in de periode 1910-1929, kerncohort: 1920) is getekend door de economische en politieke crises van de jaren dertig en door de daaropvolgende tweede wereldoorlog. De leden van die generatie zijn er daarom sterk op gericht om economische zekerheden veilig te stellen en rust en orde te handhaven. Dit zou zich onder meer uiten in gezagsgetrouwheid en een hoog arbeidsethos. De stille generatie (die de geboortejaargangen 1930-1940 omvat, kerncohort: 1935) groeide op tijdens de wederopbouw. De inspanningen gedurende de wederopbouw en de gestaag stijgende welvaart bevestigden deze generatie in het aangereikte burgerlijke waardepatroon. De stille generatie zou niet zozeer in oriëntatie als wel in de gegrepen kansen van de vooroorlogse generatie verschillen. De protestgeneratie (geboren in de jaren 1941-1955, kerncohort: 1947) kwam tot wasdom in een periode van ongekende welvaartsstijging. Daardoor kenmerkt deze generatie zich door de waardering van zaken als democratisering en individuele ontplooiing, alsmede door de bereidheid die zaken desnoods door politiek protest op de politieke agenda te krijgen. Het verschil met eerdere generaties gaat verder dan het politieke domein en omvat ook de seksuele revolutie, een verminderde oriëntatie op het gezin en een grotere sensitiviteit voor de grenzen aan de groei. In de jaren dat de verloren generatie (de geboortejaargangen 1956-1970, kerncohort: 1960) opgroeide, reikten de bomen niet langer tot in de hemel. De vooruitzichten van de leden van deze generatie waren door de economische crises van de jaren zeventig en door de omvang van de voorafgaande generatie minder florissant. De protestgeneratie en de verloren generatie zouden zich niettemin meer in hun economische kansen dan in hun oriëntaties van elkaar onderscheiden. Tot slot liet Becker zijn gedachten reeds gaan over de contouren van de pragmatische generatie, geboren na 1970 en getekend door de 'no-nonsens' tijdgeest van de jaren tachtig. Deze generatie blijft in het vervolg van dit betoog echter buiten beschouwing, want Becker was summier in zijn beschrijving van de voor deze generatie kenmerkende eigenschappen en bovendien zijn de betreffende geboortecohorten nog nauwelijks in het gebruikte onderzoeksmateriaal vertegenwoordigd.

Op één punt wijkt Becker af van het gedachtegoed van Mannheim. Waar Mannheim de vorming van generaties als een mogelijkheid opvatte, die slechts onder bepaalde condities werkelijkheid zou worden, ziet Becker in generatievorming veeleer een wetmatigheid en verscheen de ene na de andere generatie ten tonele.

Uit de Vlaamse sociologische literatuur is de auteur één voorstel tot een generatie indeling bekend (Elchardus & Heyvaert 1990). Het betreft een tweedeling in de generatie van zestigers (1943-1957) versus de generatie van tachtigers (1958-1968), een indeling die om pragmatische redenen tot twee generaties beperkt gebleven is: de ter beschikking staande onderzoeksgegevens beperkten zich tot deze twee naoorlogse generaties. Hadden die data zich tot eerdere geboortejaargangen uitgestrekt, waren

waarschijnlijk meerdere generaties onderscheiden. Zo sprake zij terloops ook van een wederopbouwgeneratie.

Er bestaan diverse overeenkomsten tussen de 'Nederlandse' stille generatie en de 'Belgische' generatie van zestigers. Niet alleen de cohortenafbakening is nagenoeg gelijk (1941-1955 respectievelijk 1943-1957). Ook de naamgeving en typering stemmen overeen. Elchardus en Heyvaert noemden de generatie van de zestigers ook wel de generatie van contestanten.

Buiten de lage landen zijn ook in Groot-Brittannië (Butler & Stokes 1974), in de Verenigde Staten (Strauss & Howe 1991) en in (West-)Duitsland (Baker, Dalton & Hildebrandt 1981) generatiepatronen onderscheiden (zie tabel 1). In dit artikel concentreert de aandacht zich op enkele aspecten van het generatievraagstuk in Nederland (zie Van den Broek 1995a en 1996b voor analyses die meer landen omvatten, waaronder België).

Tabel 1. Theoretische generatiepatronen in enkele landen

Land	Voorgestelde generaties	Geboortecohorten
België	generatie van zestigers	1943 - 1957
	generatie van tachtigers	1958 - 1968
Groot-Brittannië	interbellum generatie	1900 - 1917
	1945 generatie	1918 - 1935
	1951 - 1966 generatie	1935 - 1950
	post - 1966 generatie	1950 - 1966
Nederland	vooorlogse generatie	1910 - 1930
	stille generatie	1931 - 1940
	protestgeneratie	1941 - 1955
	verloren generatie	1955 - 1970
	pragmatische generatie	1971 - ...
Verenigde Staten	G.I. generatie	1901 - 1924
	stille generatie	1925 - 1942
	geboortegolf generatie	1943 - 1960
	dertiende generatie	1961 - 1981
(West)-Duitsland	Weimar generatie	1904 - 1917
	Derde Rijk generatie	1918 - 1931
	vroege BRD generatie	1932 - 1940
	late BRD generatie	1941 - 1950
	latere BRD generatie	1951 - ...

Noot: hoewel sommige van de voorgestelde generatiepatronen verder terug gaan, bevat deze tabel slechts generaties uit de twintigste eeuw.

De notie van generatievorming veronderstelt niet alleen een formatieve periode maar tevens historische discontinuïteiten die hun neerslag vinden in verschillen tussen generaties. Bij deze tweede assumptie zijn drie kanttekeningen te plaatsen.

Ten eerste voltrekken historische veranderingen en sociaal-culturele ontwikkelingen zich doorgaans langs de weg der geleidelijkheid. Zelfs 'black thursday' stortte de wereld niet van de ene op de andere dag in de crisis van de jaren dertig. De geleidelijke loop der geschiedenis maakt het onwaarschijnlijk dat er zich scherpe verschillen tussen opeenvolgende geboortejaargangen voordoen.

Ten tweede impliceert de assumptie van een formatieve periode in de individuele levensloop niet dat de formatieve periode van ieder individu exact dezelfde biografische afbakening kent. Leden van één geboortejaargang zullen een zekere spreiding in het begin- en het eindpunt van hun formatieve jaren te zien geven. Gebeurtenissen die voor een laatbloeier aan die jaren voorafgaan, en derhalve geen deel van de for-

matieve ervaringen uitmaken, behoren wel tot de formatieve ervaringen van cohortgenoten die zich eerder ontwikkelenden.

Ten derde is het zelfs in het hypothetische geval dat een historische ontwikkeling zich van de ene op de ander dag voltrekt en dat de formatieve periode van ieder individu in exact dezelfde fase van de levensloop valt niet duidelijk welke geboortecohorten tot welke generatie behoren. Uitgaande van een scherp afgebakende crisis periode die precies de jaren dertig omvat en van een formatieve periode die exact duurt van het 17de tot en met het 25ste levensjaar, blijft het de vraag bij welke cohorten de formatieve ervaringen wel primair in het teken staan van de crisis en bij welke cohorten dat niet meer het geval is. Slechts voor de cohorten 1913 en 1914 valt de formatieve periode in dit voorbeeld volledig samen met de crisisjaren. Bij eerdere en latere jaargangen loopt de overlap tussen crisisjaren en formatieve periode geleidelijk terug, tot nul jaar voor de cohorten 1904 en 1923. Het ontbreekt dus aan een duidelijk omslagpunt tussen cohorten die wel en die niet door crisiservaringen getekend zijn.

Om deze drie redenen is het waarschijnlijker dat cohorten gelijkmatig van elkaar verschillen dan dat zich scherpe verschillen tussen generaties aftekenen. Eerder onderzoek leidde tot de conclusie dat er weliswaar politieke en sociaal-culturele verschillen naar geboortear jaar bestaan (Van der Eijk, Pennings & Wille 1992), maar dat die verschillen dermate lineair verlopen dat er weinig reden is tot welomlijnde generaties te concluderen (Dekker & Ester 1994; 1995; Neve 1995).

4. COHORTVERVANGING

Het denken in termen van de blijvende invloed van de formatieve periode kent naast de typering van generaties nog een tweede toepassing, te weten het mechanisme van de cohortvervanging. De grondgedachte achter dit mechanisme is dat sociaal-culturele veranderingen tot stand komen dankzij de biologische fenomenen van sterfte en geboorte.

Een fraai voorbeeld van deze gedachte was terug te vinden in een column van de journalist Hofland. Onderzoek waaruit bleek dat jongeren in meerderheid voorstander van de doodstraf waren, bracht Hofland tot een sombere beschouwing over de naderende meerderheid voor de doodstraf. Conform de logica van cohortvervanging verbond hij aan de constatering dat ruim de helft van de jonge Nederlanders zich voor de doodstraf had uitgesproken het volgende scenario: "rekening houdend met de vergrijzing en de daarop volgende afsterving zou dit betekenen dat in 2010 door een overweldigende meerderheid serieus zal worden uitgekeken naar de beste methode: strop, kogel, gas of naald".

Comte toonde zich in 1839 een stuk optimistischer over het effect van cohortvervanging: "Onze sociale vooruitgang berust in essentie op de dood" (1969: 635). Hij kwam tot dit inzicht door een tweetal menselijke instincten te veronderstellen: *l'instinct de conservation* en *l'instinct de innovation*. Het behoudende instinct werd

volgens Comte vooral vaardig op gevorderde leeftijd, terwijl hij het veranderingsgezinde instinct tot het domein van jongeren rekende. Zonder de voortdurende vervanging van ouderen door jongeren zou derhalve geen sociale vooruitgang mogelijk zijn. Overigens kende Comte ook aan het conservatieve instinct een positieve rol toe in de totstandkoming van vooruitgang: als het goede niet behouden werd, zou voortdurende vernieuwing geen vooruitgang betekenen (Comte 1969, 636).

Een bekende hedendaagse toepassing van het idee dat sociaal-culturele veranderingen tot stand komen langs de weg van cohortvervanging is te vinden in de theorie van Inglehart over de stille revolutie (1977; 1990). Zonder naar Mannheim te verwijzen, veronderstelde Inglehart dat iemands oriëntaties de omstandigheden weerspiegelen die heersten in de periode dat men opgroeide (1990, 68-69). Inglehart concentreerde zich op de mate waarin mensen al dan niet opgroeiden in een tijdperk van economische en fysieke veiligheid. Terwijl de vooroorlogse generatie opgroeide onder de dreiging van werkloosheid en oorlog, stonden de jeugdijaren van de naoorlogse geboortecohorten in het teken van materiële welvaart en vrede. Omdat aan hun behoefte aan economische en fysieke veiligheid was voldaan, konden naoorlogse geboortegaargen zich richten op niet-materiële zaken als vrijheid en zelfontplooiing, door Inglehart gekarakteriseerd als een postmaterialistische waardenoriëntatie. Naarmate cohortvervanging de naoorlogse cohorten getalsmatig sterker maakte, voltrok zich volgens Inglehart een stille revolutie, tot uiting komend in veranderende politieke waarden en politieke gedragsstijlen, in concreto in een toename van de postmaterialistische waardenoriëntatie en van politiek protest. Hij noemde die revolutie stil, omdat ze zich langs de weg van cohortvervanging geruisloos voltrok.

De werking van dit mechanisme is niet voorbehouden aan eigenschappen als postmaterialisme of politiek protest, maar kan ten grondslag liggen aan sociaal-culturele veranderingen in het algemeen (Ryder 1965). Vergeleken met het idee van generatievorming scoort het idee van cohortvervanging hoger wat betreft het aanreiken van handzame en aansprekende typering. Daar staat tegenover dat cohortvervanging minder verstrekkende assumpties in de sfeer van afgebakende generaties vergt, maar niettemin op termijn verstrekkende gevolgen kan hebben.

5. ANALYSE EN DATA

Het verstrijken van de tijd kan op drie manieren met iemands oriëntaties en gedrag verband houden. Zo kan men blijvend de invloed ondervinden van de omstandigheden die heersten toen men opgroeide. Die blijvende invloed wordt aangeduid als het cohort effect. Jeugdig verworven oriëntaties en gedragingen zijn evenwel niet noodzakelijkerwijs onveranderlijk. Enerzijds kan men zich aan veranderende maatschappelijke omstandigheden aanpassen c.q. door veranderende maatschappelijke omstandigheden worden beïnvloed. Dit wordt aangeduid als het periode effect. Anderzijds kan het ouder worden als zodanig, met name vanwege de wisselende sociale rollen die men in de verschillende levensfasen doorloopt, tot veranderingen in oriëntaties en gedrag leiden, hetgeen als het leeftijd effect te boek staat (Cobben 1977).

Theoretisch verwijzen de effecten van cohort, periode en leeftijd naar drie heel verschillende processen, respectievelijk naar de blijvende invloed van jeugdervaringen, naar de aanpassing aan gewijzigde maatschappelijke omstandigheden en naar de verandering ten gevolge van het doorlopen van opeenvolgende levensfasen. Empirisch zijn deze drie effecten evenwel buitengewoon lastig van elkaar te onderscheiden.

De veel gebruikte onderzoeksopzet van het cross-sectioneel design c.q. het one-shot-survey schiet in dit verband volledig te kort. Op basis van dergelijke gegevens is het onmogelijk om een onderscheid te maken tussen de effecten van cohort en leeftijd (Riley 1973, 37-39). Wanneer uit dergelijke cross-sectionele data blijkt dat ouderen meer jenever drinken dan jongeren, is de interpretatie dat de jeneverconsumptie met het klimmen der jaren toeneemt even gerechtvaardigd als de interpretatie dat men het drinken van jenever vroeger meer met de paplepel kreeg ingegoten dan in recenter tijden. Desalniettemin zijn op basis van dergelijke cross-sectionele gegevens meer dan eens uitspraken over generaties gedaan.

Een longitudinale onderzoeksopzet, waarin op meerdere momenten informatie wordt verzameld, biedt in principe wel de mogelijkheid om de effecten van cohort, periode en leeftijd empirisch te onderscheiden, echter niet zonder een oplossing te vinden voor het netelige statistische probleem dat zich dan voordoet. Dat probleem bestaat er uit dat de drie theoretische effecten cohort, periode en leeftijd reeds volledig door twee empirische effecten worden gerepresenteerd. Die effecten zijn perfect aan elkaar gerelateerd: $Cohort = Periode - Leeftijd$. Wanneer iemands leeftijd op een bepaald moment bekend is, is zijn of haar geboortjaar niet langer een variabele. Bijgevolg is het niet mogelijk om één geboortecohort op één leeftijd op meerdere momenten te bestuderen (Mason et al. 1973; Hagedaars 1977; Hagedaars & Cobben 1977; Menard 1991). Dit identificatieprobleem bemoeilijkt de bepaling van de drie afzonderlijke effecten, maar sluit dat niet uit. Het is mogelijk de effecten van cohort, periode en leeftijd te schatten door de perfecte onderlinge relatie tussen die drie variabelen te verbreken, bijvoorbeeld door bij minimaal één van die drie variabelen gelijkheidsrestricties op te leggen (Mason et al. 1973). Een andere oplossing is één van de drie variabelen leeftijd, periode of cohort te operationaliseren in andere termen dan in

levens-, kalender- of geboortjaar. De keus voor die (vervangende) operationalisering dient wel gekozen precies te zijn, want is bepalend voor de toekenning van effecten aan de twee resterende temporele variabelen.

Bij de schatting van het cohorteffect zijn in de navolgende analyses zodanige restricties op de variabele leeftijd opgelegd, dat slechts een drietal categorieën resteert. Aansluitend bij de bevinding uit socialisatie onderzoek (Sears 1983) dat er gedurende de levensloop enkele perioden van stabiliteit te onderscheiden zijn, zowel in de arbeidsmarktpositie als in de gezinssituatie, is de variabele leeftijd tot een drietal levensfasen teruggebracht. Die restricties veronderstellen lange perioden van stabiliteit, maar geen onveranderlijkheid gedurende de gehele levensloop. Het leeftijdsbereik van de onderzoekspopulatie, van het 18de tot en met het 67ste levensjaar, omvat een tweetal potentieel ingrijpende transitieën. De eerste, rond het 30ste levensjaar, markeert de overgang naar een levensfase die zich kenmerkt door stabiele rollen in werk en gezin. Later, rond het 50ste levensjaar, kan de nadruk op de carrière afvlakken en gaat het gezinsleven de 'empty nest' fase in. De schatting van cohorteffecten is gebaseerd op de veronderstelling dat de leeftijd-gerelateerde eigenschappen tot deze drie levensfasen terug te voeren zijn. Bij de vaststelling van de mate waarin generaties van elkaar verschillen zijn ook op de variabele geboortjaar restricties opgelegd. Daarbij wordt die variabele teruggebracht tot een vier categorieën omvattende variabele generatie, die de door Becker gesuggereerde markeringsvolgt.

Bij de hier gerapporteerde analyses is gebruik gemaakt van gegevens uit 1985 en 1990 uit het Nijmeegse *SOCON*-onderzoek (o.a. Felling et al. 1987), in het politieke domein aangevuld met twee extra meetjaren uit het internationale *Political Action*-onderzoek (o.a. Barnes, Kaase et al. 1979). De analyse van de variabele verzuimdheid is gebaseerd op gegevens uit zes meetjaren in de periode 1965-1990 uit het meerjarige survey Culturele Veranderingen van het Sociaal en Cultureel Planbureau (o.a. Dekker & Ester 1993). In alle gevallen gaat het om goed gedocumenteerde grootschalige survey-onderzoeken die twee of meer meetmomenten omvatten en die telkens een reeks van vragen naar politieke en/of maatschappelijke oriëntaties bevatten. Telkens zijn meerdere items geschaald (zie over steekproefgroottes, items en schaling: Van den Broek 1994 en 1996a). De analyse van de mate waarin men in termen van generaties denkt is gebaseerd op de jaargang 1995 van het Culturele Veranderingen survey.

6. VERSCHILLEN GENERATIES VAN ELKAAR?

Becker onderscheidde een viertal generaties en verwachtte met name tussen de stille generatie en de protestgeneratie aanzienlijke verschillen. Eerder onderzoek leek inderdaad op verschillen tussen die twee generaties te wijzen. De stille generatie zou onder meer van de protestgeneratie verschillen met betrekking tot traditionele gezinswaarden, pro-life issues, traditionele sekse rollen, christelijke wereldbeschouwing en protest gedrag (Van Berkel - van Schaik & Van Snippenburg 1991; Van Dam

1992). Dat onderzoek was evenwel op slechts één meetmoment gebaseerd, zodat het effect van levensfase niet van het effect van generatielidmaatschap kon worden onderscheiden. Door echter van meerdere meetmomenten gebruik te maken, kunnen die effecten wel worden gescheiden en kan het netto effect van generatielidmaatschap, en daarmee het verschil tussen generaties, worden bepaald (tabel 2).

Dat is in Nederland onderzocht voor vijf politieke en vijf maatschappelijke oriëntaties. De keus voor die variabelen vloeit voort uit het feit dat deze variabelen door Becker zijn genoemd in de karakterisering van zijn generaties. Mede om die reden was een deel van die variabelen al in voornoemd niet-longitudinale onderzoek naar Beckers generatiepatroon gebruikt, zodat een longitudinale replicatie van dat onderzoek opname van diezelfde variabelen vergde. Geïnspireerd door Ingleharts theorie over de stille revolutie zijn daar enkele politieke variabelen aan toegevoegd. De variabele verzuiling, tenslotte, is op eigen initiatief opgenomen, omdat de episode van de verzuiling kenmerkend is voor de Nederlandse politieke geschiedenis van de twintigste eeuw (zie over items en schaalbaarheid: Van den Broek 1994 en 1996a).

Tabel 2. Verschillen* tussen generaties als voorgesteld door Becker op enkele politieke en maatschappelijke oriëntaties, Nederlanders 18 - 67 jaar

	stille generatie versus vooorlogse generatie	protest generatie versus stille generatie	verloren generatie versus protest generatie
politieke oriëntaties			
verzuiling	-1	-10	-11
postmaterialisme	3	8	1
politieke belangstelling	1	0	-6
conventionele politieke participatie	6	0	-10
politiek protest	0	8	0
maatschappelijke oriëntaties			
traditionele gezinswaarden	1	-3	-2
pro-life waarden (tegen euthanasie e.d)	-11	-11	4
traditionele sekse rollen	-5	-6	-3
christelijke wereldbeschouwing	-3	-9	-7
arbeidsethos	-4	-6	-5

* De vermelde verschillen tussen generaties zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, verkregen uit dummy regressie analyses waarin telkens de eerste van de twee vergeleken generaties als referentiecategorie dienst deed, gecontroleerd voor leeftijd en periode, en vet cursief afgedrukt indien statistisch significant ($p < .05$). Alle variabelen waren geschaald van 0 tot 100. Gebruikmaking van ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten geeft een beeld van de 'absolute' verschillen tussen de vergeleken generaties.

De uitkomsten in tabel 2 ondersteunen deels het generatiepatroon dat Becker voorstelde. Op een totaal van 30 mogelijke intergenerationele verschillen worden 17 significante verschillen tussen aangrenzende generaties gevonden. Als door hem verwacht, verschillen met name de stille en de protest generatie van elkaar.

Hierbij dient echter te worden aangetekend dat een dergelijke aanpak slechts informatie oplevert over de mate waarin de vooronderstelde generaties van elkaar verschillen.

Deze aanpak geeft geen inzicht in de mate waarin dat vooronderstelde generatiepatroon superieur is aan een alternatief generatiepatroon. Strikt genomen is in tabel 2 'slechts' de veronderstelling onderzocht of cohorten zich tot generaties laten clusteren, niet of daarbij een bepaald patroon superieur is. Onderzoek van Becker et al. (1995) dient dan ook in zoverre gewantwoord, dat daarin niet is onderzocht of de gevonden steun voor Beckers generatiepatroon niet ook voor elk willekeurig andere generatiepatroon gevonden zou zijn.

Dat verder gekeken moet worden dan tot hier is gedaan kan worden geïllustreerd aan de hand van het befaamde stokpaardje van de Nederlandse sociologie-watcher Blokker dat sociologen er in zijn geslaagd aan te tonen dat er een verband bestaat tussen de hoogte van het inkomen en de grootte van het huis waarin men woont. Wanneer men de bevolking in vier inkomensgroepen opdeelt, zal men ongetwijfeld tot de slotsom komen dat hogere inkomensgroepen door de bank genomen in grotere huizen woonachtig zijn. Maar dit betekent nog niet dat er precies tussen die vier inkomensgroepen en langs precies die scheidslijnen bijzondere verschillen in de grootte van de huisvesting hoeven te bestaan. Aangetoond is nog slechts het verband tussen de hoogte van het inkomen en de grootte van het huis, aangetoond is niet dat de meer of minder toevallig gekozen scheidslijnen van bijzondere betekenis zijn. Een andere indeling in inkomensgroepen had vermoedelijk hetzelfde beeld opgeleverd.

Op deze gedachte voortbordurend dient een serieuze test van Beckers generatiepatroon niet alleen gericht te zijn op de vraag of de door hem gesuggereerde generaties van elkaar verschillen, maar ook op de vraag of de voorgestelde afbakening terecht is. Daartoe wordt eerst onderzocht of Beckers generatiepatroon superieur is aan een alternatief patroon en wordt vervolgens bezien of de verdeling van eigenschappen over 'losse' geboortecohorten Beckers patroon bevestigt.

De test van een alternatief generatiepatroon berust op een indeling die diametraal tegengesteld is aan het patroon van Becker. De geboortejaargangen die Becker de kerncohorten van zijn generaties noemde, vormen hier de grenzen tussen 'generaties'. Omgekeerd liggen de grenzen van Beckers generaties telkens in het hart van deze tegengestelde 'generaties' (tabel 3).

Tabel 3. Verschillen* tussen 'generaties' die tegengesteld zijn aan die van Becker op enkele politieke en maatschappelijke oriëntaties, Nederlanders 18 - 67 jaar

	G2 vs. G1	G3 vs. G2	G4 vs. G3
politieke oriëntaties			
verzuiling	-7	-13	-7
postmaterialisme	7	5	-1
politieke belangstelling	4	0	-5
conventionele politieke participatie	4	1	-9
politiek protest	2	10	-6
maatschappelijke oriëntaties			
traditionele gezinswaarden	1	-3	-6
pro-life waarden	-10	-5	0
traditionele sekse rollen	-3	-7	1
christelijke wereldbeschouwing	-7	-6	-3
arbeidsethos	-3	-5	2

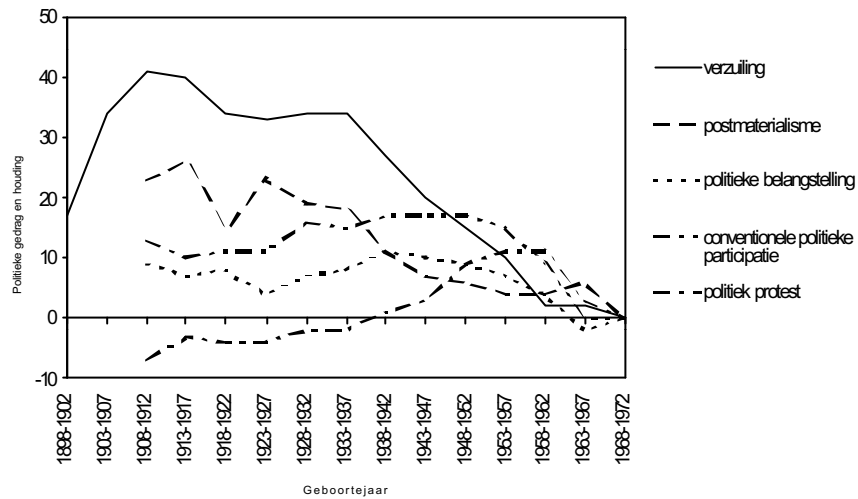
* De vermelde verschillen tussen generaties zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, verkregen uit dummy regressie analyses waarin telkens de eerste van de twee vergeleken generaties als referentiecategorie dienst deed, gecontroleerd voor leeftijd en periode, en vet cursief afgedrukt indien statistisch significant ($p < .05$). Alle variabelen waren geschaald van 0 tot 100. Gebruikmaking van ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten geeft een beeld van de 'absolute' verschillen tussen de vergeleken generaties.

Deze uitkomsten ondersteunen het alternatieve c.q. tegengestelde generatiepatroon in gelijke mate als waarin zojuist Beckers generatiepatroon werd ondersteund. Op een totaal van 30 mogelijke intergenerationale verschillen worden nu 18 significante verschillen tussen aangrenzende 'generaties' gevonden. Opnieuw zijn het de middelste 'generaties' die het sterkst van elkaar verschillen. De empirische steun voor zowel Beckers generatiepatroon als voor het alternatieve generatiepatroon suggereert dat niet het bestaan van specifieke generaties maar de relatie tussen oriëntaties en geboorteaar aan de ogenschijnlijke steun voor Beckers generatiepatroon ten grondslag lag.

7. DOET COHORTVERVANGING ER TOE?

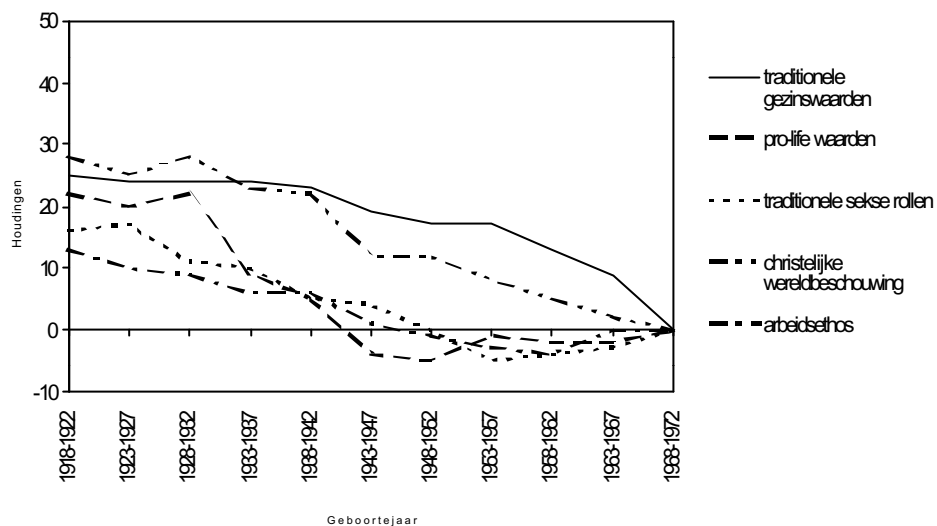
Om te verifiëren of er inderdaad een relatie is tussen oriëntaties en geboorteaar zijn de scores op de tien onderzochte oriëntaties per vijfjaarscohort grafisch weergegeven (figuren 1 en 2). Een visuele inspectie van deze figuren wijst uit dat de scores van de verschillende geboortecohorten geen generatiepatroon suggereren. Integendeel, de verschillen tussen die cohorten zijn dermate gelijkmatig (of grillig), dat zich geen generaties aftekenen. Cohorten verschillen van elkaar, maar clusteren niet tot generaties (zie voor ander onderzoek naar de vraag of cohorten tot Beckers generaties clusteren, en voor eveneens ontkennende antwoorden: Dekker & Ester 1994; 1995; Neve 1995).

Figuur 1. Cohortlidmaatschap en enkele politieke oriëntaties

Noot: De verticale as verwijst naar de gemiddelde score per vijfjaarscohort, gecontroleerd voor leeftijd en periode. Iedere variabele heeft een bereik van 1 tot 100. Omwille van de presentatie zijn de scores van postmaterialisme in deze figuur met -1 vermenigvuldigd.

Figuur 2. Cohortlidmaatschap en enkele maatschappelijke oriëntaties

Noot: De verticale as verwijst naar de gemiddelde score per vijfjaarscohort, gecontroleerd voor leeftijd en periode. Iedere variabele heeft een bereik van 1 tot 100.

Tabel 4. Verschillen* tussen intredende en uitredende cohorten op enkele politieke en maatschappelijke oriëntaties, Nederlanders 18 - 67 jaar

	1965 - 1970	1970 - 1975	1975 - 1980	1980 - 1985	1985 - 1990
politieke oriëntaties					
verzuijing	-2	-24	-38	-38	-34
postmaterialisme	--	--	19	20	16
politieke belangstelling	--	--	-5	-9	-8
conventionele politieke participatie	--	--	-3	-9	-10
politiek protest	--	--	17	6	4
maatschappelijke oriëntaties					
traditionele gezinswaarden	--	--	--	--	-23
pro-life waarden	--	--	--	--	-28
traditionele sekse rollen	--	--	--	--	-16
christelijke wereldbeschouwing	--	--	--	--	-16
arbeidsethos	--	--	--	--	-13

* De vermelde verschillen tussen in- en uitredende cohorten zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, verkregen uit dummy regressie analyses waarin telkens het uitredende cohort als referentiecategorie dienst deed, gecontroleerd voor leeftijd en periode, en vet cursief afgedrukt indien statistisch significant ($p < .05$). Alle variabelen waren geschaald van 0 tot 100. Gebruikmaking van ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten geeft een beeld van de 'absolute' verschillen tussen de twee vergeleken geboortecohorten.

Dat in- en uittredende cohorten van elkaar verschillen wil nog niet zeggen dat die verschillen tussen in- en uittredende cohorten ook altijd tot veranderingen op geaggregeerd niveau leidde. Binnen de bevolking van 18 tot 67 jaar is met cohortvervangings over een periode van vijf jaar telkens grofweg ongeveer slechts 10% van de bevolking gemoeid. Niet minder dan 90% van de bevolkingsopbouw blijft op een termijn van vijf jaar ongewijzigd. Op het geaggregeerde niveau bedraagt het effect van cohortvervangings derhalve slechts ongeveer een-tiende deel van het verschil tussen het in- en het uittredende cohort.

Tabel 5. Totale verandering in enkele politieke en maatschappelijke oriëntaties en de bijdrage daaraan van cohortvervangings Nederlanders 18 - 67 jaar

	Totale verandering*	Bijdrage cohortvervangings**
politieke oriëntaties		
verzuimdheid 1965 - 1970	-30	0
verzuimdheid 1970 - 1975	-4	-2
verzuimdheid 1975 - 1980	-6	-4
verzuimdheid 1980 - 1985	-7	-4
verzuimdheid 1985 - 1990	-2	-3
postmaterialisme 1975 - 1980	4	2
postmaterialisme 1980 - 1985	2	2
postmaterialisme 1985 - 1990	2	2
politieke belangstelling 1975 - 1980	0	0
politieke belangstelling 1980 - 1985	8	-1
politieke belangstelling 1985 - 1990	3	-1
conventionele pol. participatie 1975 - 1980	-4	0
conventionele pol. participatie 1980 - 1985	5	-1
conventionele pol. participatie 1985 - 1990	-3	-1
politiek protest 1975 - 1980	-3	2
politiek protest 1980 - 1985	10	1
politiek protest 1985 - 1990	-2	0
maatschappelijke oriëntaties		
traditionele gezinswaarden 1985 - 1990	-1	-2
pro-life waarden 1985 - 1990	-6	-3
traditionele sekse rollen 1985 - 1990	-5	-2
christelijke wereldbeschouwing 1985 - 1990	-6	-2
arbeidsethos 1985 - 1990	-3	-1

* Veranderingen vet cursief afgedrukt indien statistisch significant ($p < .05$).

**Bijdrage cohortvervangings op een-tiende van het verschil tussen het in- en uittredende cohort en vet cursief gedrukt indien dat verschil statistisch significant ($p < .05$).

Een relativering van de betekenis van cohortvervangings is dat de grootste geaggregeerde veranderingen zich voltrokken zonder dat er van een effect van cohortvervangings sprake was. De grote daling in de steun voor verzuimdheid tussen 1965 en 1970 voltrok zich zonder enige bijdrage van cohortvervangings. Het ging hier kennelijk om een autonome verandering in de tijdgeest, die los van geboortjaar over de bevolking vaardig werd. Hetzelfde geldt voor de opleving van politieke interesse en politiek protest in de vroege jaren tachtig.

Omgekeerd hebben de wat grotere verschillen tussen in- en uittreedende cohorten op geaggregeerd niveau in de regel wel bijgedragen aan de gesignaleerde geaggregeerde verandering. De verdere afname van verzuimdheid na 1970, de geleidelijke opkomst van postmaterialisme alsmede de verminderde steun voor traditionele maatschappelijke oriëntaties komen telkens mede voor rekening van het proces van cohortvervanging.

Kennelijk kan cohortvervanging een impuls tot verandering betekenen, maar is het niet de enige impuls voor verandering. Met name bij plotselinge grote geaggregeerde veranderingen ligt het weinig voor de hand de oorzaak bij cohortvervanging te zoeken. Achter geleidelijke veranderingen kan wel mede een aanjagende rol van cohortvervanging schuilgaan.

8. MY GENERATION: REKENEN MENSEN ZICH TOT GENERATIES ?

co-auteur: Paul Dekker

De voorgaande theoretische en empirische relativering van generatie-typeringen laat onverlet dat mensen zichzelf of anderen wellicht toch in generationele termen herkennen en/of typeren. Mocht dit zo zijn, zou dit betekenen dat mensen in termen van generaties denken, hoewel generaties objectief gesproken niet bestaan. Indachtig dat "if men define a situation as real, it is real in its consequences", zou dit betekenen dat bij politieke mobilisatiepogingen of bij marketingtechnische productintroducties wel degelijk met succes een beroep op generatietypologieën kan worden gedaan.

De vraag hoe het staat met generatiebeleving of generatiebesef bleef lang onderbelicht. Hier worden enige resultaten gepresenteerd van een eerdere aanzet om de subjectieve kant van generaties in kaart te brengen (hierover is tot nu toe slechts gerapporteerd in een congrespaper: Van den Broek & Dekker 1996, zie daarna ook Diepstraten, Ester & Vinken 1998).

Daartoe werden in 1995 enkele vragen naar de generatiebeleving en het generatiebesef opgenomen in het eerder genoemde SCP-survey Culturele Veranderingen. Respondenten werd gevraagd (1) of men zichzelf tot een generatie rekent en (2) of men verschillen met mensen van een andere leeftijd verklaart uit verschillen in levensfase dan wel uit generatieverschillen. Degenen die de eerste vraag bevestigend beantwoordden werd voorts gevraagd (3) hoe men de generatie waartoe men zichzelf rekent typeert, (4) op welke terreinen men intergenerationele verschillen ziet en (5) op welke terreinen men zelf de blijvende invloed van jeugdervaringen ervaart.

Enige decennia terug rapporteerde Goudsblom (1959) dat 80% van de 'nieuwe volwassenen' in 1958 instemmend reageerde op de vraag "Vindt u dat uw eigen generatie anders is dan die van uw ouders". Deze uitkomst duidt op een algemene identificatie met de eigen generatie. Die identificatie met de eigen generatie als anders dan die van de ouders is opmerkelijk omdat 1958 vooraf gaat aan de generationele polarisatie van de (late) jaren zestig. Dit wijst er op dat de jaren vijftig wellicht niet zo statisch

en harmonieus waren als ze vaak zijn afgeschilderd. Opmerkelijk is ook dat het bij Goudsbloms respondenten gaat om mensen die werden geboren in de jaren 1928-1940. Het zijn dus leden van Beckers stille generatie die hun eigen generatie als anders ervaren dan die van hun ouders, anders dus dan de vooroorlogse generatie. Dit terwijl Becker deze twee generaties niet primair vanwege verschillende oriëntaties van elkaar onderscheidde en terwijl deze twee generaties bovenstaand ook weinig van elkaar bleken te verschillen (tabel 2).

Goudsblom baseerde zich op een one-shot-survey. Zijn bevinding van identificatie met de eigen generatie kan dus evenzeer op identificatie met leeftijdgenoten berusten. In dat geval verwijst die identificatie meer naar de levensfase die jongvolwassen gemeen hebben dan naar hun gemeenschappelijke jeugdervaringen. Een aanwijzing hiervoor is dat slechts 10% van de respondenten op de vraag "Wie of wat heeft naar uw gevoel de grootste invloed op uw leven gehad?" verwees naar het tijdperk waarin men opgroeide (1959: 186-187). Dat het grootste deel van die 10% naar de oorlog verwees is minder verwonderlijk dan het feit dat, ondanks die oorlog, het merendeel van de respondenten personen of gebeurtenissen uit de persoonlijke levenssfeer (familie, vrienden en geloof) de grootste invloed op het leven noemde. Dit lijkt haaks te staan op een sterke generationele identificatie.

Teneinde te peilen hoe wijd verbreid het denken in termen van generaties vier decennia later was, werd respondenten de volgende vraag voorgelegd: "Men spreekt wel van generaties als men het heeft over mensen die in dezelfde periode zijn opgegroeid. Beschouwt u zichzelf vaak, soms of nooit als iemand die tot een bepaalde generatie behoort?". Deze peiling wees uit dat tweederde van de bevolking zichzelf vaak (24%) of soms (44%) tot een generatie rekent, tegen 32% die dat nooit doet.

Op de vraag "Als u mensen die een stuk *jonger* zijn dan u bent, dingen ziet doen of hoort zeggen die u niet zou doen of waar u het niet mee eens bent, denkt u dan eerder 'zo was ik misschien vroeger ook wel' of denkt u dan eerder 'die mensen zijn nu eenmaal in een andere tijd opgegroeid'?" antwoordde 41% vroeger zelf misschien ook zo geweest te zijn, terwijl 59% dat toeschreef aan het feit dat jongeren in een andere tijd opgegroeid zijn. Een bescheiden meerderheid van de bevolking verkiest ten aanzien van jongeren dus het generatie perspectief boven de levensloop interpretatie. Eenzelfde bescheiden marge ten faveure van het generatie perspectief doet zich voor ten aanzien van ouderen. Geconfronteerd met de vraag "Als u mensen die een stuk *ouder* zijn dan u bent, dingen ziet doen of hoort zeggen die u niet zou doen of waar u het niet mee eens bent, denkt u dan eerder 'zo word ik misschien ook wel' of denkt u dan eerder 'die mensen zijn nu eenmaal in een andere tijd opgegroeid'?" denkt 38% later zelf wellicht ook zo te zijn en zoekt 62% de oorzaak van het verschil in het feit dat ouderen in een andere tijd opgegroeid zijn.

Deze bevindingen lijken er op te duiden dat een aanzienlijk deel van de Nederlanders in termen van generaties denkt. Tweederde deel rekent zichzelf vaak of soms tot een generatie en ruim de helft interpreteert verschillen met niet-leeftijdgenoten in generationele termen.

Nadere analyse wijst echter uit dat mensen niet consequent in termen van generaties denken. Wie verwacht dat iemand die zich tot een generatie rekent ook meer geneigd is om verschillen met niet-leeftijdgenoten generationeel te interpreteren dan iemand die zich niet tot een generatie rekent, komt enigszins bedrogen uit. Van degenen die zich (vaak of soms) met een generatie identificeren, interpreteert 63% de verschillen met jongeren in generationele termen (d.w.z.: 'die mensen zijn nu eenmaal in een andere tijd opgegroeid' i.p.v. 'zo was ik misschien vroeger ook wel'). Bij degenen die zich niet tot een generatie rekenen, bedroeg dit 51%. Het verschil is wel statistisch significant, maar niet bijzonder groot (Cramers $V=.12$, $p=.00$). Wat betreft de perceptie van verschillen met ouderen bedragen die proporties 64% respectievelijk 56% (Cramers $V=.08$; $p=.00$). Degenen die zichzelf met een generatie identificeren, interpreteren verschillen met niet-leeftijdgenoten weliswaar wat vaker generationeel, maar de zelf-identificatie met een generatie is slechts zwak gerelateerd aan een generationele interpretatie van verschillen met niet-leeftijdgenoten.

De identificatie met een generatie en de generationele perceptie van niet-leeftijdgenoten zijn uitgesplitst naar de generatie c.q. de leeftijdsgroep waartoe men behoort (de analyse van het generatiebesef berust op een one-shot-survey). Degenen die zich vaak of soms tot een generatie rekenen zijn in tabel 6 tot één categorie samengevoegd. Tussen de generaties c.q. leeftijdsgroepen bestaan geen grote verschillen in de mate waarin men zichzelf tot een generatie rekent. Leden van de protestgeneratie en van de verloren generatie lijken qua generationele zelf-identificatie iets achter te blijven bij leden van de andere generaties. Hierbij doet zich overigens het voornoemde interpretatieprobleem voor dat met even veel recht kan worden geconcludeerd dat 25-tot-55-jarigen zich wat minder vaak tot een generatie rekenen dan degenen die ouder of jonger zijn. Op basis van eenmalige survey-gegevens is het niet mogelijk uit te maken of een eigenschap aan leeftijd dan wel aan geboortjaar moet worden toegeschreven.

Tabel 6. Identificatie met een generatie en generationele perceptie van niet-leeftijdgenoten, met uitsplitsing naar generatie/leeftijd, in procenten

	<i>Identificatie</i>		<i>Generationele perceptie</i>	
	rekenen zichzelf tot een generatie	jongeren anders want in andere tijd opgegroeid	ouderen anders want in andere tijd opgegroeid	
Gehele bevolking	68	59	62	
Naar generatie c.q. leeftijd				
vooroorlogse generatie c.q. 65-85 jaar	71	85	55	
stille generatie c.q. 55-64 jaar	70	72	56	
protest generatie c.q. 40-54 jaar	67	58	57	
verloren generatie c.q. 25-39 jaar	66	50	65	
pragmatische generatie c.q. 16-24 jaar	70	42	76	
<i>Cramers V</i> ²	0,07	0,27	0,14	

* Associatie alleen vermeld indien statistisch significant ($p < .05$).

Verschillen met ouderen en jongeren worden gelijkelijk vanuit generationeel perspectief worden gezien, door 59% respectievelijk 62% van de bevolking. Het lidmaatschap van generaties/leeftijdsgroepen geeft echter grote verschillen in het hanteren van een generationele interpretatie te zien, waarbij niet zozeer de sterkte maar vooral de richting van het verband in het oog springt. De vroegste generatie c.q. de oudste leeftijdsgroep beziet vooral jongeren in generationeel perspectief. De meest recente generatie c.q. de jongste leeftijdsgroep, daarentegen, beziet vooral ouderen in generationele termen. Hoe groter het generatie- of leeftijdverschil, hoe sterker de voorkeur voor een generationele interpretatie.

Bij degenen die zichzelf tot een generatie rekenen is door middel van een open vraag gepeild hoe men de eigen generatie karakteriseert: "Zou u met één woord of kenmerk die generatie kunnen aanduiden of één gebeurtenis kunnen noemen die volgens u bepalend is geweest voor die generatie?". Doordat in één vraag naar kenmerken en gebeurtenissen werd gevraagd, zijn de antwoorden op deze vraag minder geschikt om verschillen in het collectieve geheugen van generaties (Schuman & Scott 1989) op het spoor te komen. Niettemin geven die antwoorden een beeld van de identiteit die men aan de eigen generatie toeschrijft.

Respondenten die zichzelf tot een generatie rekenen en die qua geboortjaar tot de *vooroorlogse generatie* behoren, noemen hun generatie met enige regelmaat bij die naam. Daarnaast verwijzen ze relatief vaak naar armoede, naar soberheid en naar de oorlog. Voorts karakteriseren ze hun generatie vaker dan gemiddeld in termen van eigenschappen als plicht, verantwoordelijkheid, gezagsgetrouwheid, solidariteit en tevredenheid. Leden van de *stille generatie* verwijzen eveneens naar de oorlog, betitelen hun generatie ook als vooroorlogs en noemen evenzeer eigenschappen als plicht, verantwoordelijkheid, gezagsgetrouwheid en solidariteit. Daarnaast typeren ze hun generatie als conservatief en verwijzen ze naar de wederopbouw.

Waar leden van de vooroorlogse en de stille generatie een aanzienlijke overlap in de typering van hun generaties te zien geven, bestaat het beeld dat de leden van de *protestgeneratie* van hun eigen generatie hebben uit heel andere gebeurtenissen en eigenschappen. Alleen de verwijzing naar de wederopbouw hebben ze met leden van de stille generatie gemeen, verder wordt overwegend naar de 'sixties' en naar kenmerken van die periode verwezen (hippies, flower-power, pop- en rockmuziek). Men noemt de eigen generatie de Beatlesgeneratie, de naoorlogse generatie en de geboortegolfgeneratie. Leden van de protestgeneratie brengen hun generatie wel met democratisering maar niet met protest in verband. Wat verder opvalt is dat leden van deze generatie voornamelijk verwijzen naar kenmerken van de jaren zestig en veel minder naar eigenschappen die men aan die periode ontleend heeft.

Leden van de *verloren generatie* benoemen hun generatie met een keur aan kenmerken. Sommigen hebben een weinig geprononceerd zelfbeeld en spreken van een tussengeneratie, anderen zien zich als de computergeneratie. Met termen als de jaren zeventig, disco en tv tijdperk wordt naar de periode waarin men opgroeide verwezen, maar met de term dertigers ook naar de huidige leeftijd. Weinig van de gebezigde typering duiden er echter op dat men zich tot een verloren generatie rekent. Sommigen verwijzen naar de afnemende welvaart, maar anderen noemen juist de welvaart of beschrijven de eigen generatie zelfs als kansrijk, verwend en gemakzuchtig. Ten slotte wordt verwezen naar vrijheid, opvoeding en vrouwenemancipatie, en, in tegenstelling tot de protestgeneratie, ook naar gezagsgetrouwheid. De *pragmatische generatie* wordt door de degenen die daartoe behoren als computergeneratie beschreven. Er wordt naar afnemende welvaart verwezen en men typeert de eigen generatie als ikericht en individualistisch.

Het patroon in de antwoorden op deze open vraag geeft een indruk van de mate waarin men de eigen generatie conform Beckers typering van generaties karakteriseert. Dat blijkt wel het geval met betrekking tot de vooroorlogse, de stille en de protest generatie, maar niet wat betreft de verloren generatie. De vooroorlogse en de stille generatie worden door hun leden tamelijk gelijklopend beschreven in termen van gebeurtenissen en eigenschappen die overeenkomen met Beckers typering. Leden van de protest generatie beschrijven hun generatie conform zijn typering in heel andere bewoordingen. In tegenspraak met Beckers beschrijving blijken degenen die tussen 1955 en 1970 werden geboren hun generatie geenszins als verloren te beschouwen.

Houdingen aangaande arbeid, politiek en gezin nemen in veel generatietyperingen, waaronder die van Becker, een centrale plaats in. Stijlvoorkeuren betreffende muziek, boeken en films spelen daarin soms ook een belangrijke rol (Strauss & Howe 1991), al zouden dergelijke "smaakverschillen geen polariserende factor vormen tussen de generaties" (Van Wel 1993). Teneinde zicht te krijgen op de aspecten waarop men generaties van elkaar onderscheidt, is de respondenten die zichzelf tot een generatie rekenden een kaart voorgelegd met vier terreinen waarop generaties van elkaar kunnen verschillen:

- * houding tegenover arbeid (plichtsbef, zelfontplooiing),
- * voorkeuren voor bepaalde muziek, boeken of films,
- * opvattingen over politieke en maatschappelijke vraagstukken,
- en * normen en waarden rond opvoeding, gezin en seksualiteit.

Daarbij werd de volgende vraag gesteld: "Op deze kaart ziet u vier terreinen staan waarop het behoren tot een generatie tot uiting kan komen. Kunt u voor elk daarvan aangeven of uw generatie op dat terrein volgens u sterk, enigszins of niet of nauwelijks verschilt van andere generaties." In de perceptie van degenen die zich tot een generatie rekenen differentiëren de 'voorkeuren voor muziek, boeken of films' en de 'normen en waarden rond opvoeding, gezin en seksualiteit' aanzienlijk meer tussen generaties dan de 'houding jegens arbeid' en 'politieke opvattingen' (tabel 7).

Tabel 7. Perceptie van de mate waarin de eigen generatie van andere generaties verschilt op een viertal terreinen, met uitsplitsing naar generatie/leeftijd, in procenten

	arbeid	muziek etc.	politiek	gezin etc.
Gehele bevolking	39	60	34	62
Naar generatie c.q. leeftijd				
vooroorlogse generatie c.q. 65-85 jaar	52	65	40	75
stille generatie c.q. 55-64 jaar	55	59	36	68
protest generatie c.q. 45-54 jaar	41	54	33	60
verloren generatie c.q. 25-39 jaar	30	58	31	58
pragmatische generatie c.q. 16-24 jaar	29	72	36	58
<i>Cramers V*</i>	0,14	0,1	n.s.	0,11

* Associatie alleen vermeld indien statistisch significant ($p < 0,05$).

De uitsplitsing naar generatie c.q. leeftijdsgroep brengt, met voornoemd voorbehoud wat betreft toeschrijving van effecten, enkele details aan het licht. De geringschatting van de differentiërende waarde van politieke opvattingen is vrij algemeen. De houding jegens arbeid geldt onder leden van de vooroorlogse en de stille generaties wel degelijk als een punt van onderscheid met andere generaties, terwijl de naoorlogse generaties hier geen verschil in zien. De intergenerationele betekenis van verschillen in opvatting rond gezinsvraagstukken wordt eveneens sterker onder vooroorlogse dan onder naoorlogse generaties gevoeld. Tot slot is het opmerkelijk dat de leden van de protestgeneratie, ondanks hun zelfkarakterisering in termen van rock 'n roll muziek, de voorkeuren voor muziek, boeken of films minder dan de leden van andere generaties als basis van een generationeel onderscheid zien.

Ten aanzien van dezelfde vier terreinen werd degenen die zich tot een generatie rekenen ook naar het belang van hun jeugdervaringen gevraagd: "Kunt u voor elk van deze vier terreinen ook aangeven hoe belangrijk persoonlijke ervaringen en opvattingen uit uw jeugd thans voor u zijn?". Langs deze weg werd getracht de respondenten een uitspraak over het belang van hun formatieve ervaringen voor die terreinen te ontlocken (tabel 8).

Opnieuw blijkt men daarbij weinig waarde te hechten aan het politieke domein. Politiek speelt dus niet alleen een relatief geringe rol in de perceptie van generatieverschillen, maar ook in die van belangrijke jeugdervaringen. Het terrein van de normen en waarden rond opvoeding, gezin en seksualiteit speelt zowel bij generatieverschillen als bij jeugdervaringen een belangrijke rol. De terreinen arbeid en culturele voorkeuren wisselen stuuvertje. Culturele smaak speelt wel een rol in de perceptie van generatieverschillen, maar niet in de perceptie van het belang van de eigen jeugdervaringen. Andersom staan jeugdervaringen wel als bepalend in de houding tegenover arbeid te boek, terwijl aan die houding in de perceptie van generatieverschillen weinig belang werd gehecht. De uitsplitsing van het belang van de vier terreinen naar generatie c.q. leeftijdsgroep levert ditmaal weinig nieuws op, of het zou moeten zijn dat leden van de vooroorlogse generaties hun jeugdervaringen telkens van groter belang achten dan de leden van de naoorlogse generaties.

Tabel 8. Perceptie van het huidige belang van de eigen jeugdervaringen op een viertal terreinen, met uitsplitsing naar generatie/leeftijd, in procenten

	arbeid	muziek etc.	politiek	gezin etc.
Gehiele bevolking	62	33	30	55
Naar generatie c.q. leeftijd				
vooroorlogse generatie c.q. 65-85 jaar	72	42	43	68
stille generatie c.q. 55-64 jaar	73	34	34	59
protest generatie c.q. 45-54 jaar	65	33	30	56
verloren generatie c.q. 25-39 jaar	54	29	26	52
pragmatische generatie c.q. 16-24 jaar	51	29	24	42
<i>Cramers V*</i>	0,12	0,08	0,09	0,11

* Associatie alleen vermeld indien statistisch significant ($p < 0,05$).

De conclusie is dat onder een groot deel van de Nederlanders enige vorm van generationeel denken kan worden aangetroffen. Tweederde rekt zich tot een generatie en ter verklaring van verschillen met niet-leeftijdgenoten kiest men vaker de generationele dan de levensfase-interpretatie. Het voorbehoud dat is vervat in de uitdrukking 'enige vorm van' berust er op dat de ene vorm van generationeel denken niet sterk met andere vormen daarvan samenhangt.

Wie zich tot een generatie rekt, schetst de eigen generatie in de regel in termen die overeenkomen met Beckers generatietypologie, met uitzondering van de verloren generatie. Die generatie is in de eigen beleving allerminst verloren. Van de vier onderzochte terreinen wordt politiek het minst als onderscheidend tussen generaties ervaren. Ook de jeugdervaringen op dit terrein worden als het minst belangrijk ervaren. Gezinsvraagstukken zijn in beide opzichten het belangrijkste.

9. HET BEGRIP GENERATIE: CHARMANT MAAR VERRADERLIJK

De charme van het ogenschijnlijk eenduidige begrip generatie is dat het handzame typeringen biedt. Die charme is evenwel verraderlijk. Ter afsluiting worden de hierboven gesignaleerde problemen geresumeerd.

1. *Het theoretisch uitgangspunt*

Aan de logica van het denken in termen van generaties ligt de assumptie ten grondslag dat ervaringen uit de formatieve periode blijvend hun invloed doen gelden. Dit uitgangspunt is niet onbetwist, in tegendeel, het ondervindt concurrentie van het gegestelde perspectief dat mensen gedurende de gehele levensloop beïnvloedbaar zijn. Bovendien ligt het op voorhand niet in de rede te verwachten dat generaties helder van elkaar kunnen worden afgebakend, omdat maatschappelijke ontwikkelingen zich in de regel geleidelijk voltrekken, zodat niet evident is waar de grens te trekken tussen geboortejaargangen voor wie een bepaalde maatschappelijke constellatie wel en niet als formatief kan worden aangemerkt.

2. *Meetproblemen*

Het is niet mogelijk om op basis van één momentopname de effecten van levensfase en van generatielidmaatschap te onderscheiden. Een longitudinale onderzoeksopzet is een minimale vereiste. Op basis van longitudinale gegevens kunnen echter pas uitspraken over de effecten van leeftijd, periode en cohort worden gedaan na het identificatieprobleem te hebben opgelost. Oplossingen van dat probleem zijn in het gunstigste geval plausibel, maar nooit spijkerhard, zodat empirische uitspraken over generaties altijd deels op *a priori* veronderstellingen van de onderzoeker berusten.

Bij de test van een generatiepatroon kan niet worden volstaan met het vaststellen van de mate waarin de vooronderstelde generaties van elkaar verschillen. Een voorgesteld

generatiepatroon moet zich bewijzen in vergelijking met alternatieve indelingen en moet herkenbaar zijn in het patroon van kenmerken van 'losse' geboortecohorten, dit om te voorkomen dat bij een tamelijk lineair verband tussen geboortjaar en een oriëntatie ten onrechte een bijzondere betekenis aan een generationele indeling wordt toegekend.

3. Onderzoeksuitkomsten

De hier gepresenteerde onderzoeksuitkomsten ondersteunen de gedachte dat geboortecohorten blijvend de invloed van hun respectievelijke formatieve ervaringen onderhouden. Het belang van cohortvervanging moet echter niet worden overschat, terwijl het denken in termen van specifieke generaties sterk dient te worden gerelativeerd. Cohortvervanging blijkt bij te kunnen dragen aan (de verklaring van) veranderingen in de oriëntaties van de bevolking. Bij sterke veranderingen in de tijdgeest doet cohortvervanging er evenwel niet toe. Objectief gezien blijken de door Becker voorgestelde generaties op veel punten van elkaar te verschillen, maar dat geldt in gelijke mate eveneens voor 'generaties' die diametraal aan de zijne tegengesteld zijn. Bij een grafische representatie van de kenmerken van vijfjaarscohorten springt niet 'als vanzelf' Beckers generatiepatroon in het oog.

Wat de subjectieve beleving van generaties betreft, blijken velen tot generationeel denken aangetrokken. Tweederde van de Nederlanders rekent zich tot een generatie en de verschillen met niet-leeftijdgenoten worden wat vaker in termen van generaties dan in termen van levensfase geïnterpreteerd. De ene vorm van generationeel denken hangt echter niet sterk met andere vormen daarvan samen.

BIBLIOGRAFIE

- ABMA, R. (1990), *Jeugd en tegencultuur. Een theoretische verkenning*. Nijmegen: SUN.
- ABMA, R. (1991), Jeugd en generatie: de generatiesociologische benadering, pp. 14-29, in C. KLAASSEN (red.), *Jeugd als sociaal fenomeen: identiteit, socialisatie en jeugdcultuur in theorie en onderzoek*. Amersfoort / Leuven: Acco.
- ANDEWEG, R. (1983), Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst?, *Acta Politica*, 18, 156-168.
- BAKER, K.L., DALTON, R.J. & HILDEBRANDT, K. (1981), *Germany transformed. Political culture and the new politics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- BARNES, S.H. & KAASE, M. ET AL. (1979), *Political action: mass participation in five Western democracies*. Beverly Hills: Sage.
- BECKER, H.A. (1985), Generaties, *Hollands Maandblad*, 26(4), 14-25.
- BECKER, H.A. (1987), Generaties en sociale dynamiek, pp. 112-129, in *Sociologisch en Antropologisch Jaarboek 1987*.
- BECKER, H.A. (1991), Dynamics of Life Histories and Generations Research, pp. 1-55, in H.A. BECKER (red.), *Life Histories and Generations*. Utrecht: ISOR.
- BECKER, H.A. (1992a), *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.

-
- BECKER, H.A. (1992b), A pattern of generations and its consequences, pp. 219-248, in H.A. BECKER (red.), *Dynamics of cohort and generations research*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- BECKER, H.A., FELLING, A., PETERS, J. & SANDERS, K. (1995), Cultureel conservatisme in Nederland in de jaren tachtig: de invloed van generatie en denominatie, *Mens en Maatschappij*, 70, 289-303.
- BRIM, O.G. (1965), Socialization through the life cycle, pp. 3-49, in O.G. BRIM & WHEELER, S. *Socialization after childhood: two essays*. New York: John Wiley & Sons.
- BRIM, O.G. & KAGAN, J. (red.) (1980), *Constancy and change in human development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- BUTLER, D. & STOKES, D. (1974), *Political Change in Britain. The evolution of electoral choice*. London: MacMillan Press.
- COBBEN, N.P. (1977), Theoretische betekenis van de begrippen cohort en generatie, *Sociale Wetenschappen*, 20, 2-31.
- COMTE, A. (1969 [1839]), *Cinquante-unième leçon: lois fondamentales de la dynamique sociale, ou théorie générale du progrès naturel de l'humanité in zijn Cours de philosophie positive*. Bruxelles: Culture et Civilisation.
- DAVIS, J.A. (1981), Conservative weather in a liberalizing climate, pp. 93-126, in KIESLER, S.B. ET AL. (red.), *Aging: social change*. New York: Academic Press.
- DEKKER, P. & ESTER, P. (1988), 'Yuppies': marketingretoriek of nieuwe sociale groepering, *Sociologische Gids*, 35, 82-101.
- DEKKER, P. & ESTER, P. (1993), *Social and political attitudes in Dutch society. Theoretical perspectives and survey evidence*. Rijswijk: SCP.
- DEKKER, P. & ESTER, P. (1994), *Generational patterns in social and political attitudes: the Netherlands 1970-1992*. Paper XIIth World Congress of Sociology, Bielefeld, July 18-23 1994.
- DEKKER, P. & ESTER, P. (1995), Political attitudes in a generational perspective: the Netherlands 1970-1992, *Acta Politica*, 30, 57-74.
- DIEPSTRATEN, I., ESTER, P. & VINKEN, H. (1998), *Mijn generatie. Zelfbeelden, jeugdervaringen en lotgevallen van generaties in de twintigste eeuw*. Tilburg: Syntax.
- ELCHARDUS, M. & HEYVAERT, P. (1990), *Soepel, flexibel en ongebonden. Een vergelijking van twee laat-moderne generaties*. Brussel: VUB.
- ESTER, P. & HALMAN, L. (red.) (1994), *De cultuur van de verzorgingsstaat. Een sociologisch onderzoek naar waardenoriëntaties in Nederland*. Tilburg: Tilburg University Press.
- FELLING, A., PETERS, J., SCHREUDER, O., EISINGA, R. & SCHEEPERS, P. (1987), *Religion in Dutch society 1985: documentation of a national survey on religious and secular attitudes in 1985*. Amsterdam: Steinmetz Archive.
- GOUDSBLOM, J. (1959), *De nieuwe volwassenen. Een enquête onder jongeren van 18 tot 30 jaar*. Amsterdam: De Salamander.
- HAGENAARS, J.A.P. (1977), Leeftijd, cohort en periode: een algemeen model voor de analyse van sociale veranderingen, *Sociale Wetenschappen*, 20, 32-64.

- HAGENAARS, J.A.P. & COBBEN, N.P. (1977), Enkele analysetechnieken voor het bepalen van de effecten van leeftijd, kohort en periode, *Sociale Wetenschappen*, 20, 65-101.
- INGLEHART, R. (1977), *The silent revolution. Changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- INGLEHART, R. (1990), *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- KLAASSEN, C. (1991), Jeugd en maatschappelijke orde: de functionalistische benadering, pp. 30-44, in KLAASSEN, C. (red.), *Jeugd als sociaal fenomeen: identiteit, socialisatie en jeugdcultuur in theorie en onderzoek*. Amersfoort / Leuven: Acco.
- MANNHEIM, K. (1952 [1928/29]), The problem of generations, pp. 276-322, in zijn *Essays on the sociology of knowledge*. New York: Oxford University Press.
- MASON, K.A., MASON, W.M., WINSBOROUGH, H.H. & KENNETH POOLE, W. (1973), Some methodological issues in cohort analysis of archival data, *American Sociological Review*, 38, 242-258.
- MENARD, S. (1991), *Longitudinal research (Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences)*. Newbury Park, CA: Sage.
- MULISCH, H. (1966), *Bericht aan de rattenkoning*. Amsterdam: Bezige Bij.
- NEVE, R. (1995), Changes in attitudes toward women's emancipation in the Netherlands over two decades: Unraveling a trend, *Social Science Research*, 24, 167-187.
- PRAKKE, H.J. (1960), *De 'seismograaf-functie' der jongere generatie*. Assen: Van Gorcum.
- RIGHART, H. (1994), Op zoek naar het epicentrum van de jaren zestig. Vragen bij een decennium, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 20, 3-22.
- RIGHART, H. (1995), *De eindeloze jaren zestig: geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- RIGHART, H. & LUYKX, P. (red.) (1998), *Generatiemix. Leeftijdsgroepen en cultuur*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- RILEY, M.W. (1973), Aging and cohort succession: interpretations and misinterpretations, *Public Opinion Quarterly*, 37, 35-49.
- RODGERS, W.L. (1982), Estimable functions of age, period and cohort effects, *American Sociological Review*, 47, 774-787.
- RYDER, N.B. (1965), The cohort as a concept in the study of social change, *American Sociological Review*, 30, 843-861.
- SCHUMAN, H. & SCOTT, J. (1989), Generations and collective memories, *American Sociological Review*, 54, 351-381.
- SEARS, D.O. (1983), The persistence of early political predispositions: the roles of attitude object and life stage, *Review of Personality and Social Psychology*, 4, 79-116.
- SOCIOLOGISCHE GIDS (1991), themanummer Generaties en hun cohorten, BECKER, H.A. & VAN SNIPPENBURG, L.B. (red.), *Sociologische Gids*, 38.
- STRAUSS, W. & HOWE, N. (1991), *Generations. The history of America's future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow.

-
- TE GROTENHUIS, M., LAMMERS, J. & WOLBERS, M. (1995), Cohorten zonder collineariteit? Een methodologisch commentaar op *Cohorten zonder generaties. Cohortvervanging en generatievorming in Nederland* van Andries van den Broek, *Sociologische Gids*, 42, 163-170.
- VAN BERKEL-VAN SCHAİK, A.B. & VAN SNIPPENBURG, L.B. (1991), Sociaal-historische generaties, verbeelding of werkelijkheid. Een toets van een generatiethese, *Sociologische Gids*, 38, 227-248.
- VAN DAM, B.A.F.M. (1992), *Een generatie met verschillende gezichten. Culturele diversiteit onder de jonge volwassenen van de jaren tachtig*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- VAN DEN BROEK, A. (1994), Cohorten zonder generaties. Cohortvervanging en generatievorming in Nederland, *Sociologische Gids*, 41, 346-371.
- VAN DEN BROEK, A. (1995a), Bestaat de protestgeneratie nog? Een empirische studie naar generaties in de westerse wereld, *Sociale Wetenschappen*, 38, 1-24.
- VAN DEN BROEK, A. (1995b), Cohorten met haken en ogen maar zonder generaties, *Sociologische Gids*, 42, 171-178.
- VAN DEN BROEK, A. (1995c), The choice of a new generation? De verraderlijke charme van het begrip generatie, pp. 125-139, in BRONNER, A.E. ET AL. (red.), *Recente ontwikkelingen in het marktonderzoek. Jaarboek '95-'96 van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers*. Haarlem: De Vrieseborgh.
- VAN DEN BROEK, A. (1996a), *Politics and generations. Cohort replacement and generation formation in political culture in the Netherlands*. Tilburg: Tilburg University Press.
- VAN DEN BROEK, A. (1996b), Cohort replacement and generation formation in Western politics, pp. 237-266 in, HALMAN, L. & NEVITTE, N. (red.), *Political change in Western democracies*. Tilburg: Tilburg University Press.
- VAN DEN BROEK, A. (1999), Does differential cohort socialization matter? The impact of cohort replacement and the presence of intergenerational differences in the Netherlands, *Political Psychology*, 20, 501-523.
- VAN DEN BROEK, A. & DEKKER, P. (1996), *My generation - an und/oder für sich? Een verkenning van het (politieke) generatiebesef in Nederland*. Paper Politicologenetmaal 1996, Doorn, 6-7 juni 1996.
- VAN DER EIJK, C., PENINGS, P. & WILLE, A.C. (1992), Politieke betrokkenheid - is de kiezer afgehaakt?, pp. 3-33, in VAN HOLSTEYN, J.J.M. & IRWIN, G.A. (red.), *De Nederlandse kiezer 1989*. Amsterdam: Steinmetzarchief/SWIDOC/SKON.
- VAN WEL, F. (1993), Een cultuurkloof tussen generaties? Cultuurstijlen onder jongeren en hun persoonlijk netwerk, *Boekmancahier*, 5, 306-327.